

HARMATTA JÁNOS

DANUBIUS SARMATAS AC ROMANA DISTERMINET¹

Ammianus vázlatos jellemzése a iazygokról akkor érthető meg és értékelhető igazán, ha összehasonlítjuk azokkal az adatokkal és leírásokkal, amelyek a török hódoltság korából a végvári vitézeknek a törökökkel szemben alkalmazott harcászatára vonatkoznak. Bár a magyar végvárak geopolitikai és társadalmi helyzete teljesen más volt, mint a iazygoké, azonban életfeltételeik és harcmódoruk hasonló volt. Rendszeres zsold és ellátás hiányában a végvári vitézek a törökök ellen intézett rabló portyázásokból éltek. Ez ugyanolyan, könnyű lovassággal végrehajtott rabló portyázásokat követelt meg, mint a iazygok részéről a római provinciák területére intézett betörések. Így az utóbbiak éppen a végvári vitézek sokkal jobban ismert portyái segítségével válnak érthetővé.

Amióta Augustus uralkodásának vége felé megkezdődött a iazygok bevándorlása² a Nagy-Alföldre, a Duna mentén húzódó római *limes* pannoniai szakaszán egy iráni lovasnomád nép lett évszázadokra a Római Birodalom szomszédja. A iazygok közvetlenül bevándorlásuk előtt az Olt folyó és a Vaskapu közötti területen összehúzódtak, s ez a földrajzi elhelyezkedésük, valamint régészeti leleteik területi megoszlása (sűrűségük az Alföld déli részén a legnagyobb) kézenfekvővé teszi azt a feltevést, hogy bevándorlásuk a Duna mentén történt. A iazygok annak a szarmata törzsszövetségnek alkották egyik tagját, amely a Kr. e. III. században jött létre a Don és a Duna közötti területen. Ennek vezértörzse a „királyi szarmaták” voltak, a törzscsoport többi tagjai közül pedig még az urgokat, a roxolánokat és a iazygokat ismerjük, az utóbbiak szállásterülete feküdt legdélebbre a Duna felé.³ Ez a földrajzi helyzetük teszi érthetővé, hogy amikor a gótok és alánok nyomása alatt a szarmaták a Dnyeper-vidékről elvándorolni kényszerültek, a legdélebbre nomadizáló iazygok szorultak be az Olt és a Vaskapu közötti szűk területre, majd pedig ők vándoroltak be először a Duna mentén a Nagy-Alföldre.

¹ Az „Ultra ripam” konferencián elhangzott előadás szövege.

² J. Harmatta: *Studies in the History and Language of the Sarmatians*. Szeged 1970. 41 skk., 100. L. még A. Mócsy: *Die Einwanderung der Iazygen*. *Acta Ant. Hung.* 25 (1977) 439 skk.

³ J. Harmatta: i. m. 12 skk.

Az Alföldön feltárt iazyg temetkezések szegénysége⁴ arra utal, hogy kikerülve a Fekete-tenger északi partvidéke görög városainak kereskedelmi és gazdasági vonzásköréből, a iazyg törzsi arisztokrácia elszegényedett, s az egész néptörzs életfeltételei általában kedvezőtlenebbé váltak. A római *limes* komoly akadályt jelentett a lovasnomádoknak azzal a törekvésével szemben, hogy békés úton bekapcsolódjanak Pannonia gazdasági vérkeringésébe, mint ez a Pontus-vidéki görög városállamok esetében lehetséges volt. Így a iazygok a lovasnomádoknak ahhoz az általános gyakorlathoz folyamodtak, hogy életszükségleteiket a római provincia területére intézett rabló betöréseikkel biztosítsák.

A történeti források csaknem folyamatosan tudósítanak a iazygok betöréseiről, az ezek által okozott károkról, a provinciális lakosság elhurcolásáról s a rómaiak büntető expedícióiról.⁵ Dacia provincia megszervezésével a iazygok helyzete még nehezebbé vált, mert megszakadt kapcsolatuk a roxolánokkal, s így teljesen elszigetelt helyzetbe kerültek. Csak Marcus Aurelius alatt sikerült elérniük, hogy Dacia helytartójának engedélyével a római provincia területén keresztül a roxolánokkal érintkezhessenek. A Kr. u. III. században azután már lezajlik a roxolánok és talán más iráni törzsek bevándorlása is a Nagy-Alföldre, s ennek következtében itt feszültté válik a helyzet, annál is inkább, mert már megjelennek a iazygok és roxolánok hátában a gótok és az alánok is.⁶

Ebben a történeti helyzetben az Alföldön élő iráni nomádok aktivitása és belső feszültségei megnövekednek. Egyre sűrűbbé és pusztítóbbá válnak betöréseik, és belháború is tör ki közöttük. Így nem véletlen, hogy rabló portyázásaikról, harcmodorukról és társadalmukról ekkor kapunk részletesebb leírást Ammianus Marcellinustól, akinek legfontosabb tudósításai a következők:

Kr. u. 358-ban Constantius Sirmiumban töltötte a telet, ezzel áll kapcsolatban Ammianus egyik fontos tudósítása (XVII. 12, 1—3): *Augusto inter haec quiescenti per hiemem apud Sirmium, indicabant muntii graves et crebri, permixtos Sarmatas et Quados, vicinitate et similitudine morum armaturaeque concordēs, Pannonias Moesiarumque alteram cuneis incursare dispersis. Quibus ad latrocinia magis quam aperto habilibus Marti, hastae sunt longiores et loricae ex cornibus rasis et laevigatis, plumarum specie linteis indumentis innexae; equorumque plurimi ex usu castrati, ne aut feminarum visu exagitati, raptentur, aut in subsidiis ferocientes, prodant hinnitu densiore vectores. Et per spatia discurrunt amplissima, sequentes alios vel ipsi terga vertentes, insidendo velocibus equis et morigeris, trahentesque singulos, interdum et binos, uti permutatio vires foveat iumentorum, vigorque otio integretur alterno.* „Míg ezalatt a császár télen Sirmiumban pihent, komoly és gyakori hírek jelezték, hogy a szarmaták és a quádok, akik szomszédságuk és szokásaik, valamint fegyverzetük hasonlósága miatt jól értették egymást, vegyesen, szerte portyázó lovascsoportokkal be-betörnek a két Panno-

⁴ J. Harmatta: i. m. 42 sk.

⁵ Alföldi András: Budapest története. I. Budapest 1943. 188 skk.

⁶ A. Alföldi: Die Roxolanen in der Walachei. VI. internat. Kongreß f. Arch. Berlin 1939. 528 skk.

niába és az egyik Moesiába. Ezeknek, akik inkább rablásokra, mint nyílt ütközetre alkalmasok, hosszabb lándzsájuk és tollak módjára vászonruhájukra erősített csiszolt és sima szarulemezekből álló páncéljuk van; legtöbb lovuk herélt abból a célból, hogy kancák láttára fel ne izguljanak és ki ne törjenek vagy lesben megvadulva sűrű nyerítéssel el ne árulják lovasaikat. Igen nagy távolságokon száguldanak át másokat üldözve vagy maguk megfutamodva, gyors és kezes lovakon ülve és egy, olykor két vezetéklovat vezetve, hogy a csere kímélje az állatok erőit és a váltakozó pihenéssel erejük megújuljon.”

Egy másik helyen Ammianus röviden leírja, hogyan kel át a iazyg ellenség a folyókon (XVII. 13,27): *...variisque discursibus vastabat extima limitum, nunc cavatis roboribus, alioquotiens peragrans pedibus flumina, non congressibus nec armis fretus aut viribus, sed latrocinii assuetus occultis, astu et ludificandi varietate iam ... nostris maioribus formidatus ... nostris maioribus formidatus ...* „...sokféle portyázással pusztította legtávolabbi határvidékeinket, most fatörzsből vájt csónakon, olykor lábbal gázolva kelt át a folyókon, nem bízva összecsapásokban, sem fegyverekben, sem erejében, hanem rejtett rablótámadásokhoz szokva ravaszsággal és sokféle cselleggel vált félelmetessé ... már elődeink számára...”.

Egy izgalmas eseménnyel kapcsolatban, amelynek során veszélybe került Constantius császár élete is, Ammianus megismertet a iazygok csatakiáltásával is (XIX. 11,10): *...quidam ex illis, furore percitus truci, calceo suo in tribunal contorto, „marha, marha” (quod est apud eos signum bellicum) exclamavit...* „... egyikük, vad dühtől elragadva, csizmáját az emelvény elé hajtva felkiáltott: *marha, marha!* (ami náluk a csatakiáltás)...”. Ezen az adaton kívül a iazygok ethnikumának és nyelvének meghatározása szempontjából fontosak előkelőik Ammianustól említett nevei is: *Zizais, Rumo, Zinafer, Fragiledus, Usafer*.

A iazygok belháborújáról tudósítva Ammianus tömören megrajzolja társadalmuk szerkezetét (XVII. 12, 18): *potentes olim ac nobiles erant huius indigenae regni, sed coniuratio clandestina servos armavit in facinus. Atque ut barbaris esse omne ius in viribus adsuevit, vicerunt dominos ferocia pares et numero praeminentes.* „Egykor hatalmasak és nemesek voltak ennek a királyságnak a lakói, de egy titkos összeesküvés gonosztetre fegyverezte fel a szolgákat. És minthogy a barbároknál minden jog az erőben szokott lenni, legyőzték uraikat, akikkel vadságban egyenlők és számban fölényben voltak.” Ammianus megemlíti a szolgák elnevezését (XVII. 13, 1): *Limigantes, Sarmatas servos*, míg uraik nevét Hieronymus (Chron. a. 2350) tartotta fenn *Ardaragantes* alakban.

Ha most Ammians adatait történetileg értékelni akarjuk, akkor először is az ötlük szemünkbe, hogy előkelőik nevei között germán eredetűeket is találunk. *Zizais* királyi herceg (*regalis*) neve egy középiráni **Zizay* < óíráni **Zazaya*- alakot tükröz, amely az óíráni **haz*- (avesztai *haz*-) ‘nyerni, csatában győzni’ ige származéka lehet ‘győztes, győző’ jelentésben. Felsorolt három *subregulus*-a közül *Rumo* és *Fragiledus* germán, *Zinafer* pedig iráni nevet visel. A *Rumo* név az óízlandi *hrôm*, ófelnémet *ruom* ‘dicsőség’ szóból származtatható ‘dicső, dicsőséges’ jelentésben. A *Fragiledus*

név a *fra-* és a *giled-* elemekre tagolható, amelyek közül az első a gót *frauja*, ófelnémet *frô* ‘úr’ szónak, a második pedig az óizlandi *gildr* ‘értékes, derék’ szónak lehet a megfelelője. A két germán nevű *subregulus* feltűnése a iazygok körében valószínűleg azzal magyarázható, hogy a kvádok és iazygok között szoros kapcsolatok alakultak ki, s ennek során egyes kvád előkelők iazyg fejedelmeknek, egyes iazyg előkelők pedig kvád királyoknak lettek vazallusai, mint ez Ammianusnak *Araharius* kvád fejedelméről és *Usafer* nevű iazyg előkelő vazallusáról szóló elbeszéléséből (XVII. 12, 14) megállapítható. A iazyg *Zinafer* és *Usafer* nevek második eleme a középiráni *farn* ~ *farr* ‘uralkodói dicsfény’ szó, míg az első név első eleme a *zñ* < óiráni *zaina-* ‘fegyver’ kifejezés, s így az egész összetétel jelentése ‘fegyverrel uralkodói dicsfényt szerző’ lehet. A második név első eleme viszont az *usa-* < óiráni *usan-* ‘akarat, vágy’ szó, s az egész *usa-farr* összetétel ‘uralkodói dicsfényre vágyó’-t jelenthet. Iráni eredetű a iazygok csatakiáltása is. Ennek hagyományozott *marha* alakja valószínűleg Ammianus egyetlen ráánkmaradt kéziratának egy itáliai kurzív írással írt kodexről történt másolása során jött létre, amennyiben abban a *g* és a *h* összetéveszthető volt. Így eredeti alakja **marga* lehetett. Ez a középperzsa *marg* ‘halál’ szó megfelelője, amelyhez az *-ā* felkiáltás-képző járult (= perzsa *-ā*), iazyg **marga* tehát = *margā* ‘halál!’.

Ammianus tudósítása a iazygok belháborújáról és két társadalmi rétegük: az *Ardaragantes* ‘Sarmatae liberi’ és a *Limigantes* ‘Sarmatae servi’ elnevezése az iráni nyelvi adatok fényében szintén igazolható. Mindkét elnevezés végződése képzőelemnek látszik, amelyet latinositva az *-nt-* képzős szavak csoportjába soroltak be. Az iráni alakok **ardaragan* és **limigan* lehettek. Ezek is képzett szavak, amelyeket az iráni nyelvekben általánosan elterjedt *-agān* ~ *-igān* képzővel képeztek. A két elnevezés alapszavai tehát **ardar* és **lim* voltak. Az **ardar* szó azonosítása nem ütközik különösebb nehézségbe, amennyiben nyilvánvalóan az osztét *āldar* < **ardār* ‘úr, fejedelem’ szó megfelelője. A belőle képzett **ardāragān* ‘úri, fejedelmi’ jelentésű lehetett, s így kiválóan alkalmas volt a nemesi társadalmi csoport megnevezésére. A **lim* szó esetében abból a tényből kell kiindulnunk, hogy az iráni nyelvekben /l/ foném eredetileg nem volt, tehát a **lim* alak **rim* vagy **rām*, ez pedig **ram* előzményre megy vissza. Az utóbbi alak minden nehézség nélkül azonosítható mint a szogd *ram* ‘nép’ szó megfelelője. A szogdban a iazyg **rimigān* alak megfelelője is megtalálható **rāmākān* (íráskép *rmq’ny*) alakban. A iazyg **rimigān* szó jelentése ‘népi’ lehetett mint egy társadalmi csoport, a személyében függő köznép megjelölése.

Ammianus nagy vonásokkal megrajzolt, szinte vázlagszerű jellemzése a iazygokról akkor érthető meg és értékelhető igazán, ha összehasonlítjuk azokkal az adatokkal és leírásokkal, amelyek a török hódoltság korából a végvári vitézeknek a törökökkel szemben kialakított harcászataira vonatkoznak. Bár a magyar végvárak geopolitikai és társadalmi helyzete teljesen más volt, mint a iazygoké, azonban életfeltételeik és harcmodoruk hasonló volt. Rendszeres zsold és ellátás hiányában a végvári vitézek a törökök ellen intézett rabló portyázásokból éltek, s ezek során végrehajtott vásárútésekből, sikeres lesvetésekből, a foglyokból, az elhajtott állatokból

és a zsákmányolt termésből befolyó jövedelemből látták el magukat.⁷ Ezek a célok ugyanolyan könnyű lovassággal végrehajtott rabló portyázásokat követeltek meg, mint a iazygok részéről a római provinciák területére intézett betörések, s az utóbbiak éppen a végvári vitézek sokkal jobban ismert portyái segítségével válnak érthetővé.

Ammianus említi, hogy a iazygok „igen nagy távolságokon száguldanak át másokat üldözve vagy maguk megfutamodva”, azonban ez a megállapítás nála funkció nélkül áll. A végvári vitézek harcmodoráról szóló leírásokból azonban tudjuk, hogy a portyákra és lesvetésekre mindig nagy távolságokra mentek. Így az egi vitézek Szegedig is lementek lesvetésre, a győri huszárok Tolna alatt vetettek lest a törököknek.⁸ A nagy távolság miatt a vitézeknek oda-vissza száguldvá (vágatában) kellett menniük. Ilyenkor sok ló pusztult el, ezért kellett vezetéklóvakat vinni. A végvári vitézek a fáradt lovakat a falvakban hagyták, s később mentek értük.⁹ A iazygok ezt római területen nem tehették meg, ezért vittek magukkal több vezetéklóvat is. Hogy a iazygok harcmodorának fontos eleme volt a lesvetés, az Ammianus leírásából csak közvetve derül ki egyrészt akkor, amikor arról beszél, hogy a iazygok a csődöröket kiherélik, hogy a lesben nyerítésükkel el ne árulják lovasaikat, másrészt pedig, amikor megfutamodásukat említi. Itt ugyanis nyilvánvalóan a színlelt futásról van szó, amely a nomádoknak általánosan alkalmazott harci fogása volt. Nem véletlen, hogy Ammianus előadásában Constantius hadserege előtt a iazygok rejtett rablótámadásairól, ravaszságáról és sokféle csalfogásáról beszél.

Hogy a iazygok harcmodora a római határvédelemmel szemben legalább olyan eredményes volt, mint a végvári vitézeké a sokkal erősebb török hadsereg ellen, azt Ammianus két tudósítása is bizonyítja. Az egyik szerint¹⁰ egyik portyájuk alkalmával kevés híján elfogták Constantius leányát, aki jövendőbeli férjéhez, Gratianus császárhoz utazott. A másik tudósítás¹¹ szerint pedig még a zsákmánytól nehezen mozgó szarmaták is meg tudtak semmisíteni ügyes taktikájukkal két legiót Valeriában. A római hadvezetés nem tudott alkalmazkodni a szarmaták harcmodorához, a könnyű lovasokból álló kis csapatok taktikájához, a színlelt futás és a lesvetések mesteri alkalmazásához, legfeljebb nagy expedíciós seregek bevetésével tudott ideiglenes eredményeket elérni. Pedig Kelet-Európában már közeledett egy újabb lovasnomád nép, a hunok.¹²

⁷ Takáts Sándor: Rajzok a török világból. I. Budapest 1915. 336—358.

⁸ Takáts Sándor: i. m. 395.

⁹ Takáts Sándor: i. m. 396.

¹⁰ Amm. XXIX. 6, 7 *paulo enim afuit, quin filia caperetur Constanti. Cibus sumens in publica villa, quam appellant Pristensem, cum duceretur Gratiano nuptura, ni favore propitii numinis praesens Messalla, provinciae rector, eam iudiciali carpento impositam, ad Sirmium vicensimo sexto lapide disparatam, cursu reduxisset effuso.*

¹¹ Amm. XXIX. 6, 12 *Sarmatae sagacissimi ... Moesiacam (sc. legionem) primam incessunt, dumque militis arma tardius per tumultum expediuntur, interfectis plurimis, aucti fiducia aciem perrupere Pannonicam, disiectaque agminis mole, geminatis ictibus omnem paene delessent, ni periculo mortis aliquos citum extraxisset effugium.*

¹² Alföldi András—Harmatta János: Steppei népek Magyarországon. AC USD 33 (1997) 25 skk.

SUMMARY

The sketchy characterization of the Iazyges, given by Ammianus, only becomes clear and can be evaluated indeed, when we compare it with the data and descriptions concerning the tactics of the Hungarian warriors defending the border fortresses against the Turks in the Age of the Turk conquest. Even though the geopolitic and social situation of the Hungarian border fortresses at that age was entirely different from those of the Iazyges, but their conditions of life were similar. For lack of regular pay and supply the warriors of the border fortresses were living on maraudings organized against the Turks. This required similar maraudings executed by light cavalry, as the incursions of the Iazyges into the territory of the Roman provinces. Thus, the latter become clear just by the help of the much better known maraudings of the Hungarian warriors defending the border fortresses.